

1 INLEIDING

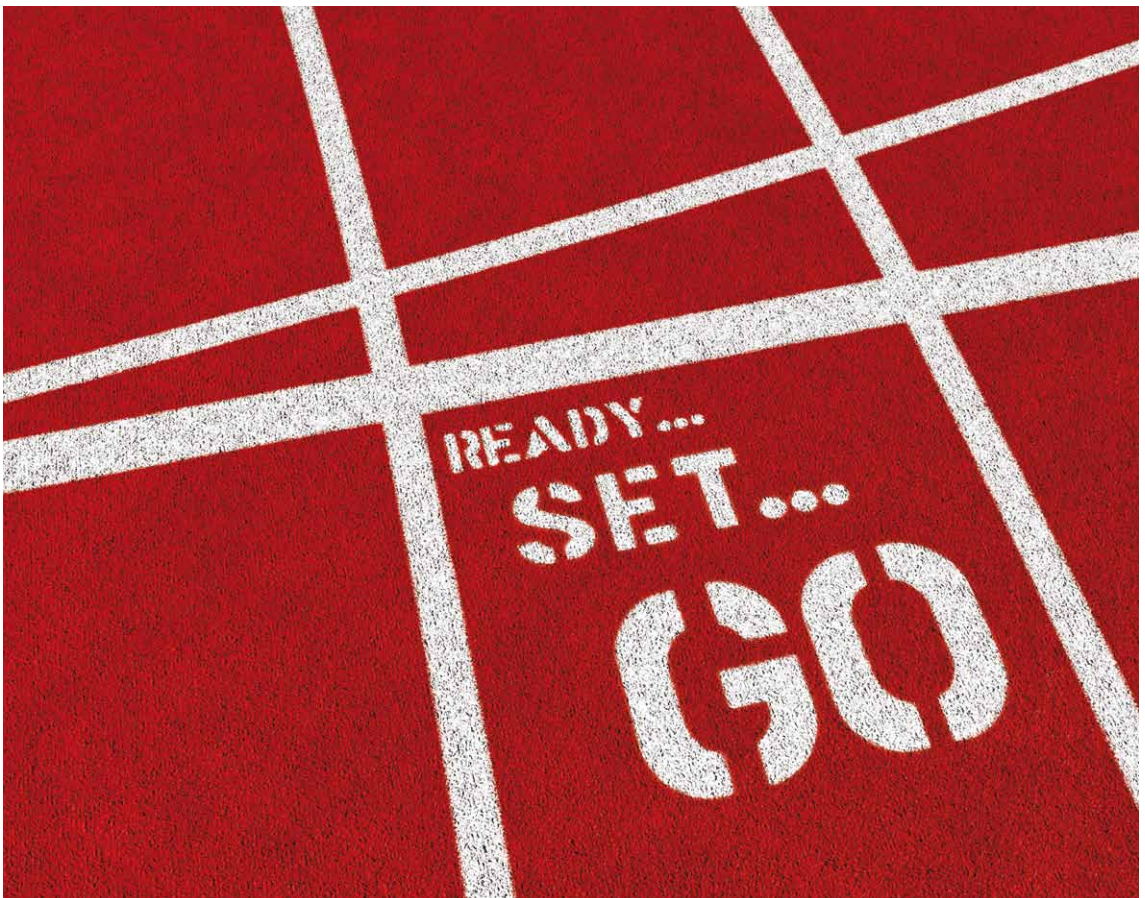
1 INLEIDING

Fons Kemper (W.J.H. Mulier Instituut)

Kijk eens naar een paar willekeurige groepsfoto's van het Nederlandse elftal van de afgelopen 25 jaar. De grote constante in alle afbeeldingen is natuurlijk het oranje shirt dat de spelers dragen. De keeper uitgezonderd. Hij heeft, zoals voorgeschreven, een tenue in een andere kleur. De armen van de spelers zijn vaak gebroederlijk over elkaars schouders geslagen. Het drukt de saamhorigheid van het nationale team uit. Ons Oranje. Zo wordt dat ook ervaren. Onderzoek wijst immers uit dat Nederlanders het meest trots zijn op hun land vanwege geleverde sportprestaties (Van Bottenburg, 2008). Maar de beelden tonen nog iets anders. De hoofden boven het oranje shirt zijn nooit van een en dezelfde kleur. We zien steeds gemêleerde gezelschappen van witte en gekleurde Nederlanders. Voorzien van korte stekelharen of dreadlocks. De nationale voetbalelftallen weerspiegelen al meer dan een kwart eeuw het multiculturele karakter van de Nederlandse samenleving. Die constatering geldt niet alleen voor het voetbal, ook bij andere sporten is dit zichtbaar. Hoe graag sluiten en sloten wij onze allochtone sportkampioenen zoals Arnold Vanderlyde (boksen), Lorna Kiplagat (hardlopen) en Guillaume Elmont (judo) niet in de armen? Als ambassadeur of rolmodel laten zij zien dat hun etnische achtergrond in Nederland geenszins een barrière is voor een sportieve zegetocht en, in het verlengde ervan, het behalen van maatschappelijk succes.

Sport wordt daarom veelvuldig als middel aanbevolen om achterstanden op velerlei gebied weg te werken. En er worden ook goede resultaten mee geboekt (Verweel, 2007). Waar de integratie op veel maatschappelijke terreinen zich moeizaam voltrekt, lijkt sport een flinke voorsprong genomen te hebben. Sport wordt dan ook graag ten voorbeeld gesteld aan andere sectoren. Sport als metafoor voor een harmonieuze multiculturele samenleving.

Maar er klinken ook andere geluiden. Gaat het wel om een echte voorhoedeoppositie van de sport? Zijn het tolerante klimaat en de ongevoeligheid voor kleur binnen de sportsector inderdaad zoveel groter dan in de rest van de samenleving? De voorbeelden van succesvolle integratie in de sport hebben ook hun tegenpolen. Terug naar het nationale elftal als schoolvoorbeeld van integratie. Een geruchtmakende affaire speelde rond het EK voetbal van 1996. Vijf Surinaamse spelers in het Nederlandse elftal vormden de zogeheten 'kabel'. Zij namen het voor elkaar op tegen de witte medespelers en coach. De verbondenheid van het multiculturele team bleek ineens veel brozer dan gedacht. Frustraties en openlijke verwijten van discriminatie wierpen een schaduw over het toch al desastreus verlopen toernooi. Overigens speelde bij dit aanvankelijk als puur etnisch gepresenteerde conflict een forse zakelijke tegenstelling mee, zo kwam later aan het licht (Tan, 2000). Doordat beloningsverschillen en etnische scheidslijnen parallel gingen lopen, ontstond er een explosief mengsel in het multiculturele team. Het niet opstellen van een zwarte speler was de vonk die voor de ontploffing zorgde. En wat te denken van de witte vlucht bij sportverenigingen waar regelmatig melding van gemaakt wordt? De Haagse volksvereniging Biedt Moedig Tegenstand (opgericht in 1911), zag vrijwel alle oorspronkelijke leden en vrijwilligers vertrekken nadat Turks daar zo'n beetje de voertaal werd. De nieuwe verhoudingen ontstaan door een gestaag groeiende groep allochtone leden werd binnen de vereniging ervaren als een ongewenste overname. De machtsbalans raakte verstoord en het gevoel van eigenheid en betrokkenheid kalfde steeds verder af. Hoe hoog voor leden en vrijwilligers de eigen slogan 'biedt moedig tegenstand' ook in het vaandel stond, er restte op het laatst in hun beleving nog maar één ding: vertrek (Dotulong & Westbroek, 2005). De sportvereniging als bindingskader kent ook zijn grenzen, zo blijkt.

Welke mogelijkheden biedt sport om in een open en pluriforme samenleving mensen met een verschillende etnisch-culturele achtergrond bijeen te brengen? Dat is de centrale vraag in deze bundel. Om het scherp te stellen, gaat het om de volgende posities. Kan sport beschouwd worden als een boegbeeld van geslaagde integratie of is het een bolwerk vol behoudzucht waarbij de toegangspoort alleen open gaat voor gelijkgestemden? Tussen deze beide uitersten zien we in de praktijk vele varianten. Het is niet eenvoudig om die in termen van al dan niet geslaagde integratie te beoordelen. Minstens zo lastig is het om de condities

Welke mogelijkheden biedt sport om in een open en pluriforme samenleving mensen met een verschillende etnisch-culturele achtergrond bijeen te brengen? Dat is de centrale vraag in deze bundel

en voorwaarden te benoemen die ten grondslag liggen aan succesvolle of haperende integratie. In deze bundel wordt een poging gedaan. Daarvoor wordt primair bij de wetenschap

te rade gegaan. Een tiental studies en onderzoeken is hier bijeengebracht. Die belichten de genoemde kwesties van verschillende kanten. De auteurs baseren zich daarvoor op diverse theorieën en concepten. Hoewel onderling verschillend, laten deze zich scharen onder de begripsmatige paraplu van (maatschappelijke) integratie en (sociale) cohesie. De rol die sport daarbij speelt, wordt primair bezien vanuit de invloed van etnische verscheidenheid zoals wij die terugzien in onze (multiculturele) samenleving. Etniciteit als kernbegrip kan op meerdere manieren geoperationaliseerd worden. Door te verwijzen naar kenmerken als geboorteland, ras, huidskleur, taal, religie en cultuur, of naar een combinatie hiervan. Hoewel dergelijke kenmerken veelal objectiveerbaar zijn, kan niet voorbij gegaan worden aan het karakter van etniciteit als een sociaal construct dat in interacties zijn betekenis krijgt. Beide benaderingen komen aan bod in de bijdragen. Deze inleiding schetst als een warming up voor de lezer kort de achtergrond en context van het debat over sport en integratie.

1.1 Sport op de agenda

Het is tegenwoordig bijna een open deur om te beweren dat sport een onderdeel van de samenleving is. In menig beleidsrapport vormt het een standaard opmaat om het belang van overheidsbetrokkenheid te duiden. Toch zou zo'n constatering pakweg driekwart eeuw geleden nog bij velen de wenkbrauwen doen fronsen. Hoezo sport als een factor van maatschappelijke betekenis? Van een elitair en marginaal tijdverdrif is sport gegroeid naar een vrijetijdssector waarin alle maatschappelijke geledingen participeren. Sport werd een bedrijfstak met internationale vervlechtingen in de vorm van Europese- en wereldkampioenschappen en niet te vergeten de Olympische en Paralympische Spelen. Sport is een sector waarin grote belangen en miljardenomzet als kameraden hand in hand gaan, waarover het gerenommeerde Van Dale besloten heeft een serie sportwoordenboeken het licht te doen zien (Luitzen, 2008).

Bij dit alles is de studie naar de (sociale) betekenis van de sport vrij beperkt gebleven. Dunning spreekt zelfs van sociologische verwaarlozing (Elias & Dunning, 2007), met als reden dat sport vooral 'onproblematisch' is. Het is voor mensen een zelfgekozen wijze van besteding van de vrije tijd. Hoe 'problematisch' kan dat zijn? Sport vormde zeker tot de jaren zestig geen aanleiding tot ernstige sociale problemen. En zonder probleem is er geen dringende noodzaak tot onderzoek, was destijds de gangbare opvatting. Bovendien leek er in de academische wereld lange tijd nauwelijks aanzien te behalen met de studie van de nutteloze sport.

In verschillende opzichten is er verandering in die situatie gekomen. Sport en de betekenis ervan voor integratie is een veel besproken thema in beleidsnota's van overheden en sportorganisaties. In het politieke debat wordt het eveneens met graagte omarmd als een succesvolle strategie om problemen op te lossen. Dat

geldt trouwens ook voor onderwerpen als sport en een gezonde leefwijze en de rol van sport bij de opvoeding. Als het belang van sport benadrukt moet worden, komen al deze ‘functies’ van sport steevast naar voren. Het plezier en de ontspanning, mag voor de beoefenaar dan wel de belangrijkste drijfveer - ‘intrinsieke waarde’ - zijn om zich naar sportaccommodaties te begeven, maar er wordt veelal meer beoogd. Het opbouwen van sociale relaties, gezondheid, status en ook geld verdienen zijn eveneens drijfveren. Die zaken worden meestal onder de noemer ‘extrinsieke waarden’ geplaatst. Op het niveau van de samenleving bieden deze laatst genoemde waarden veel aanknopingspunten voor beleid vanwege beoogde gunstige (neven)effecten. Het belang daarvan mag niet onderschat worden. Deze effecten of functies van sport voor de samenleving vormen de voornaamste reden voor overheidssteun en -bemoediging met de sportsector. Dat geldt bestuurlijk voor een bewindspersoon voor sport maar evenzeer voor de vele sportwethouders in ons land. Die steun van de overheid vraagt van tijd tot tijd om bevestiging in termen van effectiviteit en doelmatigheid van het beleid. Een reden om bij onderzoekers aan te kloppen. Maar dat gebeurt ook voor het ontwikkelen van nieuw beleid. Het Sociaal en Cultureel Planbureau coördineert vanaf begin 2000 een rapportagereeks waarin onderzoeksbevindingen over de volle breedte van de sportsector worden samengebracht.

Verschillende bijdragen in deze bundel kunnen geplaatst worden in het perspectief van de wens tot evaluatie van de overheidsinspanningen. Sommige zijn er expliciet mee verbonden, zoals het beleidsprogramma *Meedoen alle jeugd door sport* waar het NISB de programma-uitvoering begeleidt. Rondom dat programma is een monitoring systeem opgezet, gericht op het meten van resultaten, en vinden verdiepingsstudies plaats om zicht te krijgen op het proces en de factoren die dat proces beïnvloeden.

1.2 Uiteenvallen?

Dat sport en integratie thans zo hoog op de agenda staan, heeft alles te maken met maatschappelijke veranderingen die plaatsvinden. Naast demografische veranderingen is er de invloed van individualisering, privatisering, secularisering en globalisering. Deze processen – in de Nederlandse context vaak aangeduid met ‘ontzuiling’ – resulteren erin dat vertrouwde en stabiele sociale verbanden verzwakken of zelfs verdwijnen. Zo groeit de maatschappij toe naar een samenleving waarin mensen steeds meer op zichzelf zijn aangewezen en anderen als vreemden gaan ervaren. Dit geldt des te meer voor nieuwkomers die zich in die transformerende samenleving nog een plaats moeten verwerven. Vervreemding en verlies vallen hun sowieso al ten deel wanneer zij als immigranten in een nieuwe leefomgeving arriveren. De open samenleving dient hen vervolgens duidelijk te maken welke spelregels er gehanteerd worden en hoe hier waarden als respect en rechtvaardigheid ingevuld worden. Maar dat is niet altijd gemakkelijk. Want ook wij zijn bezig met het zoeken naar nieuwe ordeningsprincipes en het vinden van een basis voor onderling vertrouwen en solidariteit. De vragen die we aan allochtonen of nieuwkomers stellen, zijn niet specifiek en gelden eigenlijk voor iedereen. We moeten ze ook aan onszelf stellen. Hoe belangrijk vinden we ons eigen waardenpatroon nog? Welke invulling geven we er aan? Sommige waarden blijken stevig opgepoetst te moeten worden voordat we ze aan anderen als richtinggevend kunnen meegeven. Of zoals Scheffer (2008: 96) het formuleert: ‘(...) onthechting aan de bovenkant wordt weerspiegeld in een onthechting aan de onderkant van de samenleving.’ Hoeveel culturele en etnische verscheidenheid kan een samenleving aan zonder uiteen te vallen? Het is een vraag die

wordt uitvergroet in grote steden. Wat betekent het voor een stad als leefgemeenschap wanneer omvangrijke groepen mensen met heel verschillende achtergronden daar hun domicilie kiezen? Veelzeggend is in dit verband de uitspraak van de eerste burger van Amsterdam bij zijn aantreden in 2001. De burgemeester parafraseerde zijn belangrijkste opdracht voor de hoofdstad als: 'de boel een beetje bij elkaar houden'. Daarbij doelde hij op de grote etnische, culturele en religieuze verscheidenheid die zich in zijn stad steeds nadrukkelijker openbaarde. In een aantal gevallen leidde dat tot een groeiende sociale onrust (Huiteema et al., 2006).

Zo gezien wordt de lat voor sport op dit vlak erg hoog gelegd. Bovendien doen zich situaties voor waarbij sportontmoetingen eerder leiden tot sociale onrust en tegenstellingen dan tot wederzijds begrip of respect.

1.3 Verbinden!

Bewijzen deze ontwikkelingen het vaak gehoorde standpunt dat de sociale cohesie terugloopt? Onze samenleving brokkelt niet zo maar af. In zo'n situatie ontstaan er tegenkrachten die samenhang en eenheid weer versterken. Sport wordt in dat verband vaak genoemd (Breedveld, 2003). Het samenbindende vermogen van een gemeenschap wordt meestal met de term sociale cohesie aangeduid. Een van de grondleggers van de sociologie, de Fransman Emile Durkheim, duidt sociale cohesie aan als de 'zwaartekracht' die instituties ontwikkelen. De bindingskracht van een sociaal systeem is gebaseerd op een collectief bewustzijn dat ligt opgeslagen en wordt overgedragen door verbanden als het gezin, de vereniging, de school, de kerk en natuurlijk door de natie of staat zelf. Sociale cohesie bestaat tussen (groepen) mensen die zich met elkaar verbonden voelen. Dat kan op emotionele en affectieve gronden zoals binnen het gezin en de familie, maar ook op etniciteit, levensbeschouwing en een gedeelde cultuur. De invloed van de vertrouwde kaders neemt zoals gezegd af. Het traditionele gezin is geen standaard meer en wij besteden onze vrije tijd heel

anders dan onze ouders.

De secularisering heeft de betekenis van de kerk als verbindend orgaan verminderd.

De sociale mobiliteit is

De sportverenigingen hebben zich in de loop der tijd grotendeels ontdaan van hun klassengebondenheid en 'zware' confessionele tooi

toegenomen. Vergeleken met hun ouders kunnen kinderen snel stijgen of dalen op de maatschappelijke ladder. Maatschappelijke posities werden voorheen verdeeld op basis van traditie of behoorden toe aan bepaalde klassen. Thans worden die verworven op grond van kennis, prestaties en geschiktheid. Die meritocratische elementen zijn goed herkenbaar in de wedstrijd sport als systeem. Sport fungeert als een voorbeeld van hoe het er in de 'echte samenleving' aan toe zou moeten gaan. Want in de echte samenleving spelen bij de verdeling van posities ook elementen als machtshandhaving en economische bevoordeling mee.

Tegenover het afkalven van de invloed van de traditionele 'zware' verbanden staat de opkomst van de 'lichte' gemeenschappen (Hurenkamp & Duyvendak, 2004). Mensen groeperen zich rondom maatschappelijke thema's als zorg voor het milieu, leefbaarheid, opvoeding en humanitaire hulp. Het 'lichte' bestaat erin dat mensen gemakkelijk kunnen toetreden en uittreden en dat de feitelijke betrokkenheid veelal tijdelijk is. De organisatievorm waarin men samenwerkt, heeft dientengevolge meestal een beperkte houdbaarheid. De nieuwe verbanden bewijzen echter dat mensen zich nog steeds verenigen om gezamenlijk iets te realiseren en zo hun betrokkenheid bij de samenleving laten blijken. Zij tonen wat hen drijft en verbindt. Sportverenigingen lijken in verschillende opzichten op 'lichte' verbanden, hoewel ze dat een eeuw geleden zeker niet waren. In die periode is er heel wat veranderd. De sportverenigingen hebben zich in de loop der tijd grotendeels ontdaan van hun klassengebondenheid en 'zware' confessionele tooi. Het zijn verbanden waar mensen zich graag bij

aansluiten en waar het merendeel van de leden zich belangeloos voor elkaar en anderen inzet. Maar niet meer een mensenleven lang, zoals vroeger. Maar liefst één op de drie volwassenen in ons land is aangesloten bij een sportvereniging. Voor de jeugd van zes tot elf jaar ligt dat nog veel hoger: bijna driekwart is lid van een sportvereniging (Kamphuis & Van den Dool, 2008). De sport met zijn fijnmazige netwerk van sportverenigingen strekt zich uit tot in de kleinste gemeenten van ons land. Verenigingen kunnen beschouwd worden als geïnstitutionaliseerde ontmoetingsplaatsen om te sporten en waar burgerschap en eigen verantwoordelijkheid vorm krijgen. Sportverenigingen en andere op basis van vrijwilligheid geformeerde organisaties vormen het fundament van de *civil society*. Het is Putnam (2000) geweest die op het grote belang van vrijwillige organisaties voor het verwerven van sociaal kapitaal en hun rol voor het maatschappelijk functioneren heeft gewezen.

Er is tot nu toe vooral gesproken over sociale cohesie in de positieve zin van het betrokken zijn op elkaar, sociale cohesie als een noodzakelijke verbondenheid van mensen die een samenleving vormen. Maar de sociale cohesiemedaille heeft twee kanten. Sociale cohesie kan ook werken als een mechanisme dat groepsgrenzen accentueert en versterkt. Binding betekent tegelijkertijd (onder)scheiding ten opzichte van anderen (Schuyt, 1997); twee voetbalverenigingen in één dorp en het verschijnsel is duidelijk. Loyaliteit aan de ene groep staat steun voor de andere in de weg. Op het niveau van de samenleving kan zo iets leiden tot het creëren van een vijandbeeld of het aanwijzen van groepen als zondebok. Wanneer het groepsgevoel en de onderlinge verbondenheid uitsluitend naar binnen gekeerd is en de vorm aanneemt van structurele uitsluiting van andere groepen, is een omslagpunt bereikt. Een dusdanige verbondenheid met en oriëntatie op de eigen groep leidt dan tot vermindering van cohesie in het grotere verband.

Verschillende bijdragen in deze bundel tasten de grenzen van in- en uitsluitingmechanismen binnen de sport en met name de georganiseerde sport af.

1.4 Een veelkleurig palet

De artikelen die hier samengebracht zijn, representeren de huidige stand van de wetenschappelijke kennis over integratie en etniciteit in relatie tot sport. In beschrijvend opzicht wordt materiaal gepresenteerd dat voorziet in de behoefte aan betrouwbare basisgegevens. Onderzoeksbevindingen worden ook gebruikt om hypothesen en theorieën te toetsen. Daarmee kunnen opvattingen als vooroordelen ontmaskerd worden. Het stelt ons ook in staat al te hoge ambities en verwachtingen ten aanzien van maatregelen of interventies naar een realistisch niveau te brengen. Dat maakt deze bundel in meer dan één opzicht tot een veelkleurig palet. Bezien naar de gehanteerde methoden en technieken bestrijken de artikelen de volle methodische bandbreedte. Van grootschalige *surveys* waarop statistische analyses zijn verricht, tot *single casestudies* waarbij kwalitatieve interpretatie voorop staat.

Dezelfde breedte is er ook qua thematiek. Er is veel aandacht voor het verband tussen sportdeelname in algemene zin en de verschillende dimensies van sociale cohesie. Verschillende artikelen belichten de rol van verenigingen in het proces van integratie en laten zien hoe leden, de ouders en het kader dat ervaren. Ook de invloed van de media voor de beeldvorming over etniciteit komt aan bod.

Verder is een viertal verenigingsportretten opgenomen als concretisering van de centrale thematiek in de bundel. De portretten zijn het product van een groot meerjarig onderzoek over de betekenis van de sportvereniging voor de multiculturele samenleving, dat met steun van NWO is verricht. Over dit project zijn reeds verscheidene publicaties verschenen en in deze bundel worden er ook resultaten van het onderzoek gepresenteerd (Janssens et al., H. 5). De verenigingsportretten laten zien hoe het er aan toegaat bij

een (multiculturele) vereniging tijdens een 'doorsnee sportweek'. Het materiaal voor de beschrijvingen is verzameld met behulp van participerende observatie en interviews met betrokkenen. De verenigingsportretten leveren verrassende doorkijkjes in de processen van verwerving van sociale steun. Zij geven ook een indringend beeld van de interetnische verhoudingen in de kleedkamer, de kantine en op het veld of in de zaal.

Het karakter van deze bundel maakt dat de hoofdstukken los van elkaar gelezen kunnen worden. In het laatste hoofdstuk van deze bundel (H. 12) wordt de balans van de voorgaande bijdragen opgemaakt. De titel ervan licht een tipje van de sluier op: *Sport maakt verschil*.

Literatuur

- Breedveld, K. (2003).** Sport en cohesie: de relatie tussen sportdeelname en sociaal kapitaal. In K. Breedveld (red.) *Rapportage sport 2003* (pp. 247-285). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dotulong, Julia & Westbroek, Ineke (2005).** Hadi Futbol oynayalim! (Laten we gaan voetballen). *NRC Handelsblad*, Zaterdags bijvoegsel, 18 juni 2005.
- Elías, Norbert & Dunning, Eric (2007).** *Sport en spanning. De zoektocht naar sensatie in de vrije tijd.* Amsterdam: Bert Bakker.
- Huitema, D. et al. (2006).** *De boel bij elkaar houden. Essays naar aanleiding van het Festival der Bestuurskunde.* Amsterdam: Rozenberg.
- Hurenkamp, M. & Duyvendak J. W. (2004).** *Kiezen voor de kudde.* Amsterdam: Van Gennip.
- Kamphuis, C. & Dool, R. van den (2008).** Sportdeelname. In K. Breedveld, C. Kamphuis & A. Tiessen-Raaphorst (red.) *Rapportage Sport 2008* (pp.74-101). Den Haag/'s Hertogenbosch: Sociaal en Cultureel Planbureau/W.J.H. Mulier Instituut.
- Luitzen, J. (2008).** *Van Dale Atletiek- en turnwoordenboek.* Utrecht/Antwerpen: Van Dale.
- Putnam, R. (2000).** *Bowling alone: the collapse and revival of American community.* New York: Simon & Schuster.
- Scheffer, P. (2007).** *Het land van aankomst.* Amsterdam: De Bezige Bij.
- Schuyt, K. (1997).** *Sociale cohesie en sociaal beleid.* Amsterdam: De Balie.
- Tan, Humberto (2000).** *Het Surinaamse legioen.* Schoorl: Conserve.
- Verweel, P. (2007).** *Respect in en door sport.* Amsterdam: SWP.